

СВІТ ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ФОТОГРАФІЇ

Яцюк Володимир. Тарас Шевченко і світ фотографії.

Альбом-монографія / Ред. Олесь Федорук.

Київ: Критика, 2019. 232 с., 235+1 іл., покажчик.

Видана посмертно збірка статей (чи, як указано на титульному аркуші видання, альбом-монографія) Володимира Яцюка охоплює широке коло проблем дослідження шевченківської фотографії. Наукове редагування здійснив Олесь Федорук. Чільне місце посідає тут, зрозуміло, студіювання прижиттєвих світлин поета, кількість яких дослідник з'ясував на сьогодні остаточно: їх десять. В. Яцюк відновлює обставини появи тих чи тих фотографій, наводить відомості про фотомайстрів, а головне — докладно обґрунтовує датування, враховуючи при цьому найменші деталі, які тільки можуть пролити світло на час створення фотопортретів. Ошатний альбом проілюстровано майже двома з половиною сотнями світлин, чимало з яких унікальні.

До складу видання увійшов текст невеликої книжки В. Яцюка «Таїна Шевченкових світлин» (1998). Інформацію редактора про те що, крім неї, раніше друкувався розділ про раритетні фотографії Шевченкових друзів із зібрання Плацендара, а також нарис «Автопортрет 1850 року» (с. XI), можна доповнити інформацією про інші передруки: восьмий розділ «На спомин про Мангишлак» публікувався 1985 р. [11], фрагмент «Козак-бандурист» входив до складу статті «Про назви і зміст деяких творів Шевченкової графіки» [10, 579—581]. Імовірно, ще якісь частини тексту теж друкувалися раніше, однак це не так важливо: видання справді становить нову цілість, якій підпорядковано всі складники.

Ледь не на кожній сторінці дослідник пропонує важливі уточнення й корективи до вже відомої інформації, аргументує авторство фотографій і час їх появи. Скажімо, за браком документальних доказів, спираючись на побічні ознаки, В. Яцюк висуває обґрунтоване припущення, що автором першого Шевченкового портрета з натури 1858 р. був К. Нагорецький. Дослідник переконливо реконструював і генезу двох Шевченкових офортів, звернувши увагу на раніше не помічені подробиці зображень. М. Микешин намалював портрет Шевченка з фотографії роботи О. Шпаковського, а Шевченко виконав автопортрет у темному костюмі 1860 р. безпосередньо з деревориту Є. Гогенфельдена, в основу якого покладено портретний образ автор-

ства М. Микешина (с. 29), тоді як раніше вважалося, ніби Шевченко використав якусь фотографію, згодом утрачену. Так само науковець довів, що офортний автопортрет у шапці та кожусі 1860 р. художник виконав саме за літографією А. Мульберона, а не за фотографією і літографією одночасно, згідно з поширеною версією (с. 40).

Чимало загадок таїть фотографія Г. Денъера «Шевченко серед приятелів» (1859): досі достеменно не відомо, кого саме, крім ще Г. Честахівського, тут зафіксовано, адже щодо цього існують різні версії. В. Яцюк на підставі вивчення наявного іконографічного матеріалу відкидає ідентифікації, без жодних доказів заявлені у статтях В. Судак і К. Чумак. На його думку, крайня праворуч особа — зовсім не фольклорист П. Якушкін, у чому можна переконатися, порівнявши зображення чоловіка із фотографією П. Якушкіна 1860-х років. Спостереження дослідника, який помітив певну портретну схожість М. Микешина з особою на груповій світліні (стоїть, спершись на балюстраду, перший ліворуч), необхідно перевірити в Київському НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України. Повідомлення про ще один примірник групового портрета з розшифруванням прізвищ відзнятих на ньому осіб, що його свого часу виявив О. Федорук у Музеї-Архіві Української вільної академії наук у Нью-Йорку (нині у складі шевченківської колекції зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України), потребує доповнення інформацією про репродукцію фотографії у виданні «Повернені шевченківські раритети» [5, 25]. В. Яцюк неспростовно продемонстрував, що в Києві виконано саме два (обидва роботи І. Гудовського), а не три чи навіть чотири фотопортрети Шевченка, як іноді стверджується в науковій літературі, відстеживши всі відомі перезнімки з оригіналів.

У підсумку В. Яцюк реконструював повну, наскільки дають змогу розшукані дані, картину появи прижиттєвих фотопортретів поета, визначив час та місце їх створення. Незамінний інструмент у руки шевченкознавців дає другий розділ, у якому простежено хронологію посмертних шевченківських «візитівок» (фото розміром 9×6 см) і «кабінеток» (13×9,5 см), адже, маючи той чи той портрет, тепер простіше визначити приблизний час його появи, від чого часто залежить побудова інших концепцій чи гіпотез.

Окремий розділ присвячено докладному дослідженню фотографії В. Воюцького «Хоронять Шевченка», на якій зафіксовано переважно родичів Шевченка біля його труни в Києві 1861 р. під час перевезення тіла для перепоховання в Україні. В. Яцюк залучив усі можливі джерела, щоб з'ясувати осіб на фотографії, адже неповні ідентифікації О. Лазаревського (1894) й О. Сластіона (1911) подекуди суперечили одна одній. Науковець виразно розмежує безсумнівні, на його думку, визначення людей на груповій світліні, та припущення, які ні підтвердити, ні спростувати не видається можливим через брак іконографічного матеріалу, а також через розмитість деяких облич. Досі з такою вичерпністю цю ніби добре відому фотографію ніхто не розглядав. Прочитавши лист поета до Варфоломія Шевченка від 23 грудня 1860 р., у якому поряд із Йосипком згадано ім'я — Вася, дослідник зауважив: «Через прикрий недогляд воно взагалі не потрапило до покажчика імен шостого тому останнього дванадцятитомового видання творів Шевченка, хоча поет у листах до Варфоломія згадує його не раз <...>» (с. 103). Мова про Василину — поетову племінницю, дочку Ярини Бойко, яку Варф. Шевченко взяв до себе на виховання. Однак твердження В. Яцюка не відповідає дійсності: у згаданому академічному виданні в «Алфавітному покажчику імен і назв» ім'я В. Бойко наведено, вказано також сторінки, де про неї йдеться [8:6, 588], зокрема прокоментовано її особу [8:6, 488]. Слова науковця про те, що нотатку з «Черниговського листка» про світліни В. Воюцького, ймовірно, ще ніде не передруковано, слід було уточнити: у 1861 р. з'явилися синхронні передруки в газетах «Одесский вестник» і «Русская речь» [4; 3], те-

пер існує і коментована републікація в другому томі зведення «Тарас Шевченко в критиці» [6, 368].

До такого самого поглибленого вивчення В. Яцюк удається в розділі про ще одну фотографію В. Воюцького «Копачі могили Шевченка» (на с. 200 її чомусь названо «Копачуть могилу»), яку сучасний читач знає переважно за ретушованою репродукцією з додатка до газети «Киевская мысль» (1914). Оригінал складно відтворити через те, що постаті зливаються із тлом зелені, а тому обличчя ледве чи можна розгледіти. Використовуючи документи і маловідомі зображення, дослідник із високим ступенем вірогідності ідентифікував майже всіх осіб, продемонструвавши при цьому віртуозну майстерність аналізу.

Не порушує цілісності видання і, здавалося б, безпосередньо не пов'язаний із статтю поета розділ «Світлина роботи Шевченкового правнука» — Григорія Петровича Шевченка (1868—1941). На цих фотографіях 1908—1912 рр. зафіксовано «краєвиди Кирилівки, Моринців, Вільшани, інших сіл Звенигородщини, сюжети з окремими й груповими портретами поетових родичів та односельців, знятих у національних строях; архітектурні споруди (церкви, хати, вітряки), сцени весіль, базарів, зрештою, види Шевченкової могили та численних її відвідувачів» (с. 141—142). За оригіналами Г. Шевченка друкувалися численні поштові картки. Це перші відомі нині світлини Шевченкової батьківщини, що дають змогу бодай приблизно уявити її вигляд наприкінці поетового життя.

Величезну історичну цінність нині мають 15 уцілілих фотографій І. Ускова, зроблені впродовж 1858—1865 рр. у Новопетровському укріпленні та його околицях. Вони також становлять важливий матеріал для дослідження Шевченкових прийомів письма, якщо порівняти зовнішність Агати Ускової на них із портретами роботи художника ранішого часу. На груповому портреті 1858 р. В. Яцюк упевнено ідентифікує лікаря Сергія Никольського, окремий портрет якого теж зберігся, праворуч від нього — Лев Бурцев, а молода жінка в центрі — Катерина Бажанова, як припускає дослідник, вказуючи на її різючу схожість із К. Бажановою, змальованою на портреті 1854 р. Шевченкового авторства. Тим більше, що вона входила до близького кола спілкування А. Ускової, як це видно зі щоденникових записів поета, що не раз зустрічав дружину плац-ад'ютанта в родині коменданта [8:5, 60, 66]. У розділі висловлено низку й інших цінних міркувань щодо осіб та споруд, зафіксованих на цих світлинах. В. Яцюк неточно вказує, що перший комендант фортеці підполковник А. Маєвський помер «у грудні 1852-го або в січні 1853 року» (с. 158). Дату смерті з'ясував Л. Большаков на основі архівних документів: 12 січня 1853 р. [1, 214—215]. Помиляється В. Яцюк, коли пише про «строгий припис» Ускової у повісті «Художник» (с. 161), насправді мова про «Прогулку с удовольствием и не без морали», у якій Агата стала прототипом кузини.

У десятому розділі «Обереги Шевченкових малюнків» В. Яцюк оповідає про фотографії Шевченкових творів, оригінали яких або не збереглися, або їх не знайдено. Особливо запеклі дискусії досі викликає проблема авторства «Образу цариці Олександри». Звісно, можна покласти на слова Шевченкового приятеля часів навчання в Академії мистецтв Ф. Ткаченка у записі Є. Ганненко [2, 193] про те, що Шевченко (орієнтовно у 1839—1840-х роках) виконав «Образ цариці Олександри» для іконостаса Петровсько-Полтавського кадетського корпусу. Можна також повірити О. Новицькому, який фотографію ікони «репродукував без застережень як твір Кобзаря» (с. 187) у незавершеному зібранні творів [7, 74, № 513, табл. 13], однак фактом залишається брак оригіналу, необхідного для подальшого вивчення, а головне, про що ніколи не згадував В. Яцюк у своїх численних полемічних статтях, зокрема і з цього приводу [9], немає певності, що О. Новицький репродукував фото саме тієї ікони, адже в його виданні вміщено як безсумнівно Шевченкові десятки чужих творів [див.: 7, 175—197]. У кожному разі світлину слід було

вмістити у розділі «Dubia», залишивши місце для дальших дискусій, замість вольового її вилучення з корпусу образотворчої спадщини художника взагалі.

Хоч пропозиції дослідника з приводу назви сепії «Козак-бандурист» і прийнято в новому Повному зібранні творів, проте залишається пошкодувати, що, як помітив науковий редактор монографії О. Федорук, сепію знову відтворено не за фотографією з колекції В. Яцюка, а за трохи обрізаним по краях знімком, який зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка (с. 189).

Дискусійним видається рішення автора книжки перекласти всі цитати українською мовою, зокрема, з повістей, щоденника і листів Шевченка. Принаймні про це треба було повідомити читача (тільки в одному випадку вказано, що цитату з Кулішевого листа перекладено з російської, с. 39), адже і фахівець не одразу збагне, якою мовою оригінал, як у випадку з листом І. Гудовського до поета від жовтня-грудня 1859 р.: більшу частину оригіналу написано російською і тільки завершальні, дуже колоритні рядки — українською. Цю показову стильову різницю в перекладі знівельовано, як на мене. Не можу втриматися від геть дрібних зауважень: «Шевченківська енциклопедія» вийшла друком у 2012—2015 рр., а не 2012—2014, перше видання «Шевченківського словника» з'явилося у 1976—1977 рр., а не 1976 р., та й упорядкування листів не «Н. П. Чаматої», а Н. П. Чамати (див. «Список скорочень», с. 211).

В історії шевченківської фотографії залишається ще чимало «білих плям», але ніхто не залучив стільки нового матеріалу, не запропонував стільки змістовних міркувань і спостережень, як В. Яцюк у рецензованій праці. Його книжка на десятиліття стане підсумковою в галузі вивчення шевченківської фотографії, і навряд чи комусь у найближчі роки вдасться посутньо доповнити чи розвинути ідеї цього альбому-монографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Большаков А.* Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847—1858. Оренбург: Димур, 1997. 513 с.
2. [Ганненко Е. А.] Новые материалы для биографии Т. Г. Шевченка // Древняя и новая Россия. 1875. Т. 2. № 6. С. 193—194. Підпис: Сообщено Е. А. Ганненко.
3. Внутреннее обозрение. — Могила Шевченки // Русская речь. 1861. 14 сентября. С. 346.
4. Могила поэта Т. Шевченки // Одесский вестник. 1861. 30 сентября. С. 475.
5. Повернені шевченківські раритети / Авт. проекту С. Гальченко; упорядкування, наук. опис колекції, приміт. С. Гальченка, Н. Лисенко. Дніпродзержинськ: Андрій, 2010. 288 с., 514 іл.
6. Тарас Шевченко в критиці. Київ: Критика, 2016. Т. II: Посмертна критика (1861) / Заг. ред. Г. Грабовича; упоряд. О. Бороня і М. Назаренка; комент. О. Бороня, М. Назаренка, О. Федорука. L+806 с.
7. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів / Упоряд. О. Новицький. [Київ:] ДВУ, [1932. Т. 8:] Малярські твори. 396 с. репрод., 216 с., 30 табл. [Коректурний примірник Ф. Максименка].
8. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001—2014.
9. *Яцюк В.* Погвалтований том // Літературна Україна. 2006. 8 черв. С. 8; 24 серп. С. 4.
10. *Яцюк В.* Про назви і зміст деяких творів Шевченкової графіки // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. Київ: Критика, 2004. С. 577—583.
11. *Яцюк В.* Розповідають старі фотографії // В сім'ї вольній, новій. Шевченківський збірник. Київ: Радянський письменник, 1985. Вип. 2. С. 208—217.

Олександр БОРОНЬ

Отримано 22 жовтня 2019 р.

м. Київ